

Zvonimir Baletić*

**VLADIMIR STIPETIĆ:
POVIJEST HRVATSKE EKONOMSKE MISLI
OD 1848. DO 1968.**

Sveučilište u Zagrebu, Ekonomski fakultet - Zagreb, 2013.

Pred nama je novi, drugi, svezak knjige *Povijest hrvatske ekonomske misli* akademika Vladimira Stipetića, (Sveučilište u Zagrebu, Ekonomski Fakultet - Zagreb, 2013.) koji obuhvaća razvoj ekonomske misli u Hrvatskoj u 120 godina moderne povijesti, između 1848. i 1968. (prva knjiga, *za razdoblje 1298. -1847.*, izašla je 2001. Zagreb, Golden Marketing). Ovime je autor dovršio golemi istraživački projekt *povijesti hrvatske ekonomske misli od njezinih početaka do današnjih dana*. To samo po sebi predstavlja epohalan doprinos poznavanju hrvatske ekonomske i opće povijesti ne samo sa stajališta relevantnih povijesnih činjenica, nego i sa stajališta dostignutog stupnja razvoja mišljenja i sposobnosti odlučivanja i djelovanja u hrvatskoj sredini. Istraživač nacionalne povijesti ekonomske misli ima posebnu vrlo kompleksnu zadaću da sabere povijesne izvore, da izvuče spoznajne pouke ne samo po logici i komparativnoj primjeni ekonomskih razmatranja autora u različitim sredinama i vremenima, sa stajališta istinitosti i primjenljivosti nego i sa stajališta uvida u promjenljivu prirodu samog predmeta istraživanja u promicanju napretka i blagostanja pojedinaca i ljudskih zajednica. Stipetić je već u predgovoru u prvom svesku, naglasio praktičnu orijentaciju svoga istraživanja, ne samo na ideje, zamisli i teorije ekonomskih teoretičara iz prošlosti, nego i na uključivanje ideja i prakse mnogih ljudi koji su sugerirali konkretna rješenja za probleme realnog gospodarskog života. Pri tome je značajna okolnost bila i ta da je autor paralelno radio i na istraživanju hrvatske ekonomske povijesti, čega je

* Z. Baletić, akademik, emeritus i zaslužni znanstvenik Ekonomskog instituta, Zagreb. (E-mail: zbaletic@eizg.hr).

rezultat bio opsežna knjiga *Dva stoljeća razvoja hrvatskog gospodarstva, 1800-2005.* (Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 2012, str 503) Autor je uložio golemi trud u skupljanje i obradu relevantnih povijesnih izvora podataka, podvrgavajući ih kriteriju kontinuiteta, dosljednosti i uvjerljivosti ocjena razvoja ekonomske teorije, i daje širok prostor i alternativnim pristupima, jer se, kao što sam kaže, « korisne pouke mogu naći ne samo u uspjesima nego i u pogreškama iz prošlosti». Time je sebi znatno proširio opseg istraživanja, dobijajući na životnosti i otvorenosti. Na toj širokoj teorijskoj i metodološkoj osnovi autor se je, kao što sam kaže, upustio u cjelovit prikaz povijesti hrvatske ekonomske misli.

Ipak, koliko god je autor bio spreman suočiti se s očekivanim teškoćama izvođenja poduzetog projekta, one su se pokazale, po autorovu vlastitom priznanju u predgovoru drugom svesku, «neusporedivo većim teškoćama obrade 'suvremene povijesti', nego što je sam očekivao».

Naime, povijest hrvatske ekonomske misli do 1848., prikazana u prvom svesku, uglavnom se dala pokazati prikazom gledišta pojedinih hrvatskih mislilaca, pretežno neekonomista, o gospodarskim problemima njihova vremena i prilika, formiranih pod utjecajem stranih mislilaca i prakse, a bez izravne i praktične veze s domaćim potrebama i često neshvaćenih u našoj sredini. U siromašnoj i rastrganoj zemlji, s raznim političkim režimima, dominantna je bila feudalna ili polufeudalna gospodarska struktura, s tek prvim naznakama robno-novčanih odnosa i bez uhodane trgovačke i financijske prakse. U tim se uvjetima gospodarski život nije mogao formirati kao autonomna sfera života, niti je mogao postati izdvojenim predmetom profesionalnog razmatranja neovisno od politike i morala. U to doba ekonomskim razmatranjima bave se prvenstveno filozofi, povjesničari i svećenici, nadahnuti stranim iskustvom i po stranim literarnim uzorima. Takve se stavove relativno lakše moglo prikupiti i metodološki cjelovito obraditi i ocijeniti, što je autor uspješno obavio u prvom svesku knjige.

S početkom hrvatske moderne povijesti koja počinje sredinom 19. stoljeća, ekonomska misao u Hrvatskoj suočava se s mnogo složenijim problemima i formira se iz daleko brojnijih izvora i prakse nego u prethodnom razdoblju. Tada se ukidaju feudalno kmetstvo i obrtničke i trgovačke udruge, uvodi se moderno građansko pravo i sloboda trgovine i poduzetništva. Uvodi se moderna centralizirana državna uprava. Počinje izgradnja željeznica i modernizacija prometa, ubrzava se porast proizvodnje i izvoza, otvaraju se financijske institucije, što sve zajedno mijenja karakter, dinamiku i strukturu nacionalnog gospodarstva. Unatoč političkih ograničenja, jača nacionalna svijest o potrebi bržeg gospodarskog rasta kao zaloga narodnog jedinstva, veće političke autonomije i općeg napretka i blagostanja. Gospodarstvo se ubrzano transformira, diferencira i sve više traži specifična ekonomska znanja, ne samo za opće razumijevanje razvojnih procesa, nego i kao njihovu pokretnu i usmjeravajuću snagu.

Međutim, relativno brzi ekonomski razvoj Hrvatske nije bio ni strukturno ni regionalno ujednačen. Stvorila se je dualna struktura: na jednoj strani tradicionalna seljačka poljoprivreda, koja se sporo razvijala, premda je još za dugo ostala najveći sektor, a na drugoj mali, ali brzo rastući moderni sektor (industrija, trgovina, promet, financije). I ekonomska misao slijedila je divergentne putove. Jedni istraživači su pretežito slijedili stanje i razvoj poljoprivrede, ističući siromaštvo i zaostajanje, dok su drugi ukazivali na brzi razvoj modernih sektora naglašavajući njihov brzi rast i modernizacijsku ulogu za ukupno gospodarstvo. Ta dualna struktura održala se sve do 1950.-ih godina kada je ubrzana industrijalizacija postala glavni faktor gospodarskog razvoja. Stipetić se priklonio ovoj drugoj struji, naglašavajući razvojne rezultate za što je imao podlogu u postignutim rezultatima do sredine 1970.-ih godina. Razvojna stagnacija poslije tih godina bez obzira na njezine uzroke, ipak upućuje na slabosti provedene industrijalizacije kao jednostrane razvojne strategije. To je postalo očito tek iza razdoblja obuhvaćenog Stipetićeveom analizom u ovoj knjizi, pa da bi se dobila realnija slika dugoročnog ekonomskog razvoja, uputno je pogledati ranije spomenutu Stipetićeveu analizu gospodarskih razvojnih rezultata koja seže do 2005. godine

Ostajući u vremenskim okvirima analize i da bi se realistično prikazao razvoj ekonomske misli u uvjetima vertikalne i horizontalne segmentacije, uvjeta nastanka i primjene na diferencirane potrebe samog gospodarstva, autor je uvodno dao opći prikaz razvoja hrvatskog gospodarstva s podacima o stanovništvu i naseljima, proizvodnji poljoprivrednih proizvoda, obrta i industrije, prometa kao i domaćeg društvenog proizvoda, za razmatrano razdoblje, koje je podijelio na dva podrazdoblja 1948.-1918. i 1918.-1968., očevidno po kriteriju državnih sklopova u koja je Hrvatska u tim podrazdobljima bila uklopljena. S obzirom na dubinu društveno-ekonomskih promjena kroz koje je Hrvatska u cijelo to vrijeme prolazila, podjela je mogla lako biti i trodjelna, da se je formiralo odvojeno podrazdoblje 1918.-1945., za što se mogu naći valjani razlozi i čime bi se dobio plastičniji prikaz uvjeta formiranja i različitosti uloge ekonomske misli u različitim društveno-političkim sustavima po podrazdobljima. Poseban problem predstavljaju dva svjetska rata sa svojim utjecajem na formiranje ratnog gospodarstva, pretrpljene ljudske i materijalne gubitke, kao i poratni oporavak, jednako kao što i u vrijeme kriza i depresija, poput onih iz 1870.-ih i 1930.-ih godina, gospodarstvo doživljava različite udare i probleme, koji od ekonomske misli zahtijevaju izdiferencirane uvide i specifične praktične odgovore ekonomske politike. Takva izvanredna stanja doista su bila karakteristična za razmatrano razdoblje, što je razvojnoj dinamici Hrvatske dalo neobičan oblik snažnih kratkih uzleta i naglih padova, iza kojih su slijedila duga depresivna stanja. U cijelom dosadašnjem razdoblju moderne povijesti od 160 godina Hrvatska je imala tek oko 50 uspješnih godina ekonomskog rasta. To zahtijeva dublje razumijevanje specifičnih faktora naglašene nestabilnosti gospodarstva, da bismo mogli razraditi uspješnu strategiju bržeg i održivog rasta i

odgovarajuće ekonomske politike. To svakako zahtijeva i dodatna povijesna istraživanja koja pored standardnih faktora razvoja, moraju posebno obuhvatiti ono što nazivamo u posljednje vrijeme društvenim kapitalom (institucije, sigurnost, moral, kultura, stjecanje i prijenos znanja, navike).

U suvremenom društvu ekonomska znanja postaju sve važniji faktor društvenog razvoja. Povijest njihova nastajanja, prijenosa i primjene, nije puka povijesna činjenica, nego i aktivni faktor razumijevanja, širenja i kreativne primjene znanja i u našem vlastitom vremenu. Zato je istraživanje razvoja ekonomske misli u nekoj sredini ne samo upoznavanje nekih dalekih činjenica nego neophodni dio ekonomskog obrazovanja za današnje i buduće vrijeme, jer nam pomaže da razumijemo i koristimo se znanjem i iskustvom prošlih generacija, da rješavamo vlastite probleme i da ne ponavljamo njihove pogreške. A tih je u povijesti Hrvatske bilo i previše.

Jedna od njih je i zakašnjelo uvođenje ekonomskih znanja u redovni obrazovni sustav. Prva ekonomska znanja dolazila su u Hrvatsku iz stranih izvora preko naših učenih ljudi, pretežito pravnika, povjesničara, školovanih u školama Austrije, Njemačke, Francuske, u duhu liberalizma i klasičnog idealizma, sa prosvjetiteljskom vjerom u stalnu uzlaznu liniju progresa. Ta su znanja uglavnom bila znanja općeg karaktera i teško primjenjiva na naše društveno-ekonomske i političke prilike. Većina ekonomski obrazovanih ljudi bila je zaposlena u državnim službama, a jedino mjesto gdje se je predavala politička (nacionalna) ekonomija kao nastavna disciplina bio je Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu. On je dao niz vrsnih ekonomista, koji su prenosili u našu sredinu iskustva i teorijske standarde naprednih europskih zemalja (Blaž Lorković, Stjepan Posilović, Fran Milobar, Fran Vrbanić i drugi).

Iako je Hrvatska, kao i Srednja Europa u cjelini između 1850. i 1914. ostvarivala dinamičan gospodarski razvoj koji joj je omogućavao da sustiže naprednija gospodarstva Zapadne Europe, u pogledu diseminacije i razvoja ekonomskog znanja ona je daleko zaostajala. Ekonomskom obrazovanju mladog trgovačkog i obrtničkog kadra dugo se nije davala sustavna podrška, pa su se ona stjecala na poslu, kroz pučka gospodarska glasila i imigracijom obrazovanih stručnjaka i poduzetnika iz drugih zemalja. Prve dvogodišnje i trogodišnje ekonomske škole osnivaju se tek pod kraj 19. stoljeća u Zagrebu, Zemunu, Osijeku, Rijeci i Splitu. Ove se škole 1909. pod nazivom Trgovačke akademije pretvaraju u četverogodišnje, i ubrzo stječu ugled u javnosti. Godine 1920. u Zagrebu se otvara Visoka ekonomsko-komercijalna škola, čime se specijalizirano ekonomsko obrazovanje uključuje u sustav visokog obrazovanja, a 1947. kao Ekonomski fakultet i u sastav Sveučilišta u Zagrebu. S obzirom na ideološku orijentaciju novog političkog režima na ekonomski aspekt društvenog života, kao i na praktične potrebe izgradnje i planskog upravljanja gospodarstvom, ekonomsko obrazovanje je tako dobilo posebno istaknuto mjesto u novom sustavu kao rasadište kadrova, ne samo za obavljanje ekonomskih poslova nego i za mnoge druge državne i političke funkcije.

S modernizacijom gospodarskih struktura, državnih funkcija i poslovanja poduzeća, došlo je i do dalje specijalizacije unutar same ekonomske profesije. Tako se ekonomisti specijaliziraju za pojedine gospodarske grane, za novčarstvo i financije, međunarodnu trgovinu, za investicijske projekte i planiranje, za računovodstvo, ekonomsku statistiku i istraživanja, i druge specijalističke poslove, pa se razvoj ekonomske misli više ne može svesti samo na opće uvide i teorije. Cjelovit pregled stanja i napretka u svim ovim područjima gotovo je nemoguće dati, ali se ne mogu zanemariti ni stvarne razlike. Autor je pored općih teorijskih i metodoloških pitanja ekonomskog rasta i ekonomske politike nastojao uključiti u prikaz i relevantna specifična područja. Posebnu pozornost posvetio je stanovništvu, agrarnoj ekonomici, ekonomici industrije, ekonomskoj geografiji, financijskim pitanjima, mikroekonomici, ali su i mnoga važna područja izostavljena, kao što su prostorna i regionalna ekonomika, ekonomika prometa i trgovine, izvoz i međunarodni ekonomski odnosi, ekonomika turizma, međunarodne migracije stanovništva, ekonomika potrošnje i društvenih djelatnosti i neka druga. A bilo je dosta vrijednih znanstvenih doprinosa i na ovim područjima.

Drugi značajan faktor širenja i podizanja kvalitete ekonomskog znanja bio je snažan prodor znanstvenih istraživanja. Prvi hrvatski znanstveni institut za ekonomsku istraživanja osnovan je u Zagrebu 1939. i nastavio radom tijekom rata, i nakon kratkog prekida nastavio intenzivnu djelatnost sve do danas, baveći se istraživanjem kako teorijskih i metodoloških pitanja, tako i izradom znanstvenih osnova za razradu društvenih planova razvoja, izgradnje gospodarskog sustava, međunarodne suradnje i ekonomske politike savezne države, Republike Hrvatske, regija, gospodarskih grana, kao i izradom projekata za banke i poduzeća. Za razliku od znanstvenih radova na nastavnim institucijama, koji su bili rezultat pretežito individualnih napora s pedagoškom namjenom, radovi Ekonomskog instituta, Zagreb ostvarivani su timskim radom i s namjenom praktične primjene, zbog čega su morali zadovoljiti složenije i strože kriterije. Tako je Institut postao jedno od snažnih žarišta modernog ekonomskog istraživanja i međunarodne znanstvene suradnje. Broj instituta, samostalnih ili u okviru akademskih institucija, usmjerenjem na ekonomiku pojedinih gospodarskih grana ili na istraživanje pojedinih aspekata gospodarskog života, brzo se povećavao, što je ubrzalo rast opsega i kvalitete raspoloživog ekonomskog znanja u zemlji. Tome valja pridodati i efekt sve većeg broja državnih, poslovnih i medijskih institucija, istraživačkog i analitičkog karaktera (zavodi za planiranje, komore, agencije, centralna banka i analitičke i razvojne službe poslovnih banaka i poduzeća, ekonomska publicistika).

Ovaj značajni segment proizvodnje i širenja ekonomskog znanja u ovoj knjizi je nedovoljno zastupljen, a prisutan je samo preko objavljenih radova pojedinaca u lako dostupnim publikacijama. Njega je doista teško istražiti i ocijeniti, jer se njegov efekt u velikom dijelu prenosi neposredno ili kroz javne rasprave, donešene

odluke izvršnih tijela i sl. Tradicija je u Hrvatskoj da se daleko više vrednuju individualna akademska djela od timskih i aplikativnih postignuća, što je suprotno suvremenim standardima i potrebama. Sam timski rad je oblik širenja i provjere znanja i ideja unutar tima, i veće pouzdanosti rezultata za korisnike, što je bitan doprinos jačanju društvene uloge istraživanja i vrijednosti njihovih rezultata. Jedna, makar i globalna, ocjena ovog znanstvenog i stručnog establišmenta bila bi vrijedan doprinos poznavanja klime, širine i kvalitete ekonomskog istraživanja u Hrvatskoj, posebno u zadnjem dijelu razmatranog razdoblja.

Svoj opsežni prikaz razvoja hrvatske ekonomske misli u modernoj povijesti, autor je obogatio i individualiziranim znanstvenim portretima istaknutih ekonomista koji su svojim djelom označili pojedine etape toga razvoja. Iz prvog podrazdoblja (1848.-1918.) u autorov izbor ušli su Eugen Kvaternik, Blaž Lorković, Stanko Ožanić, Josip Predavec, Antun Radić, Stjepan Radić, Imbro Ignjatijević Tkalac, Ognjeslav Utješinović Ostrožinski, Konstantin Vojnović i Fran Vrbanić. Od njih bi se tek polovica mogli smatrati ekonomistima u užem smislu, što nije pogreška u izboru, nego više odraz niske profesionalizacije ekonomije u to vrijeme. Drugi su pretežito političari ili socijalni mislioci kojima je ekonomija tek manji dio njihove vizije socijalne reforme. Među ovim odabranicima tako nema Milovana Zoričića utemeljitelja i dugogodišnjeg voditelja hrvatske statistike, premda se o njemu na drugim mjestima u knjizi vrlo pohvalno piše.

U autorov izbor za drugo podrazdoblje ušlo je dvanaest istaknutih ekonomskih pisaca (Šimun Babić, Ivo Belin, Artur Benko Grado, Rudolf Bićanić, Otto von Frangeš, Zlatko Herkov, Milan Ivšić, Otokar Keršovani, Valdemar Lunaček, Mijo Mirković, Jozo Tomašević i Ivo Vinski, od kojih su svi bili vrhunski ekonomisti i priznati autoriteti (osim možda Keršovanija i Benka Grada), svestrano obrazovani po svjetskim standardima. Ovaj izbor, koji je mogao biti i znatno širi, zorno pokazuje veliki napredak ekonomske profesije u Hrvatskoj. Ne ulazeći u pravo autora da bira po svojoj procjeni i sklonosti, mislimo da je tu svakako bilo mjesta za Rikarda Langa i Branka Horvata, dva vrsna voditelja dvaju vodećih ekonomskih instituta u bivšoj državi, s neospornim međunarodnim ugledom. Njihov rad nije se sastojao samo u pisanju vlastitih djela, u čemu su također bili plodni, nego i u podizanju mlađih naraštaja, afirmaciji timskog rada, međunarodne suradnje i slobode znanstvenog istraživanja, i kao takvi dobar pokazatelj napretka ekonomske znanosti u Hrvatskoj.

S Povješću hrvatske ekonomske misli akademika Vladimira Stipetića hrvatska ekonomska znanost i kulturna javnost dobile su impresivan pregled razvoja jednog značajnog dijela svoje povijesti trajne vrijednosti. On će biti i pouzdana podloga, kao i nezaobilazan putokaz i opći okvir svim budućim istraživanjima ovog područja naše povijesti. S njima će se on dopunjavati i možda korigirati u pojedinostima, što je posve normalno s novim vremenom i intelektualnim naporima, a zasigurno i novim izvorima i pristupima, ali svakako neće gubiti na važnosti i poticajnosti.